



ASTANA  
INTERNATIONAL  
UNIVERSITY

## 2-Тақырып: Қылмыстық заң.

Аға оқытушы: Сеилханов Ж.Д.



## Қарастыратын сұрақтар:

1. Жоғарғы заң күшіне ие, қылмыстық жазаланушы әрекеттердің шеңберін анықтайтын кодификацияланған нормативтік құқықтық акт ретіндегі қылмыстық заң түсінігі.
2. ҚР қолданыстағы қылмыстық заңы.
3. Қылмыстық құқықтық норма диспозициясы мен санкциясының түрлері.

**Қылмыстық заң** – Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес Республика Парламенті қабылдаған құқылық акті болып табылады.

**Қылмыстық заңның міндеттері** – бейбітшілікті және адамзаттың қауіпсіздігін, адам мен азаматтардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін, меншікті аумақтық тұтастықты, конституциялық құрылысты, қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті, табиғи ортаны қылмыстық қолсұғушылықтан қорғау және қылмыстың алдын алу болып табылады.

Бұл міндеттерді жүзеге асыру үшін қылмыстық заңдар қылмыстық жауаптылықтың негіздерін белгілейді. **Жеке адамға, мемлекетке немесе қоғамға қауіпті іс-әрекеттердің қандайы қылмыс болып табылатынын айқындайды.** Қылмыс істеген адамдарға қолданылуы мүмкін және өзге де ықпал ету шараларын белгілейді.

Қылмыстық заң жазалау қатерімен тыйым салу арқылы адамның жеке басына, қоғамға, мемлекетке кінәлітүрде зиян келтіретін немесе зиян келтіру қаупін тудыратын қылмысты әрекеттерді істеуге тыйым салады.

Қылмыстық заң сонымен қатар тиісті органдарға және лауазымды адамдарға іс-әрекетінде қылмыс белгісі бар кінәлі адамды қылмыстық жауапқа тарту немесе көрсетілген негізге сүйеніп, оларды қылмыстық жауаптылықтан және жазадан босатуды міндеттейді. Сонымен қылмыстық құқықтық норма бір мезгілде тыйым салушы және міндеттеуші нормалар болып табылады. Бұл нормалардың сақтандырушылық және тәрбиелік мәніде бар.



*Қылмыстық құқықтық норманың сақтандырушылық функциясы* — істелген іс-әрекеті үшін тиісті баптардың санкциясында көрсетілген жазаны кінәлі адамға тағайындау мүмкіндігі арқылы өз көрінісін табады, осы арқылы барлық азаматтарды қылмыс істеуден күні бұрын сақтандыру арқылы тәрбиелік ықпал ету шарасы жүзеге асырылады. Қылмыстық-құқықтық норма, сонымен бірге кез келген азаматтарды заңды бұлжытпай орындауға тәрбиелеумен бірге, оларды қылмыс істегендермен ымырасыз күрес жүргізу рухына баулиды.

*Қылмыстық заң* – қылмыстық құқықтың ең негізгі көзі. Сот үкімі, ұйғаруы немесе қаулысы құқықтың көзі болып табылмайды. Олардың нақты қылмыстық істер бойынша ғана заңдылық күші бар.

Сондай-ақ Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты мен Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары Қазақстан Республикасы қылмыстық заңнамасының құрамдас бөлігі болып табылады. (ҚК-тің 1-бабы, 2-бөлігі) осыған орай аталған органдардың нормативтік қаулылары да құқық нормасы болып табылады. Мұндай қаулылар белгілі бір қылмыстық-құқылық норманың түпкі мәнін ашып көрсетеді, оларды түсіндіреді.

Сондықтан да ондай қаулылардың Республиканың бүкіл аумағында міндетті күші болады. Сот прецеденті біздің Республикамызда құқық нормасы болып саналмайды. Ол Ұлыбритания, Канада сияқты мемлекеттерде ғана құқық нормасы болып табылады.

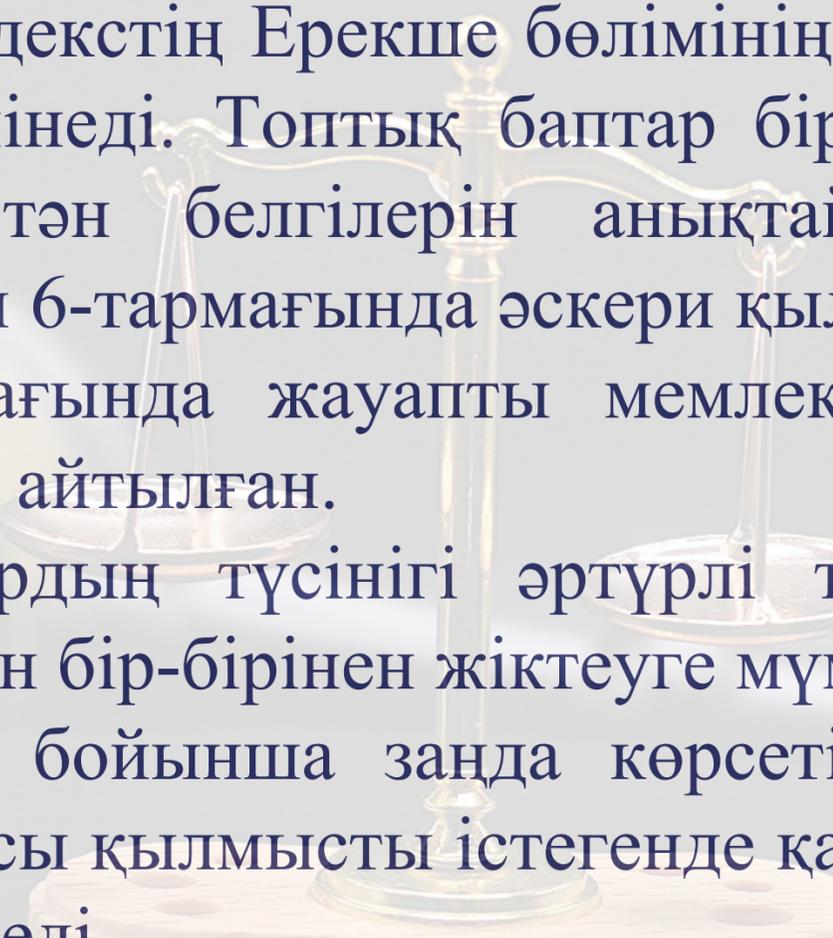
Ерекше бөлімде жекеленген нақты қылмыс түрлері үшін жауаптылық және жаза белгіленген. Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімі бірнеше тарауларға бөлінген. әр тарауға бір объектінің маңыздылығына қарай тиісінше орын берілген. Қылмыстық заңның заң шығарушының еркін білдіретін белгілі бір техникалық ережелерге негізделген өзіндік құрылымы бар.

*Қылмыстық-құқылық нормалар мазмұнына қарай үш түрлі топқа бөлінеді:*

*Декларативті* – яғни қылмыстық құқықтың жалпы міндеттерін айқындайтын нормалар (Қылмыстық кодекстің 2-бабы).

*Анықтаушы* – яғни, қылмыстық құқықтың түсінігімен жекеленген институттарына айқындама беретін нормалар (Қылмыстық кодекстің 9-бабы – қылмыстық құқық бұзушылық ұғымы).

*Арнаулы* – яғни, нақты қылмыс құрамына және оған тағайындайтын жазаға сипаттама беретін нормалар (мысалы, Қылмыстық кодекстің Ерекше бөліміндегі, барлық нақты, жекелеген қылмыс құрамдары). Қылмыстық кодекстің Жалпы бөлімінің бабы өзінің құрылысы жағынан Ерекше бөлімдегі баптың құрылысынан өзгеше болады. Жалпы бөлімнің бабы тек қана диспозициядан құралса, ал Ерекше бөлімнің бабында диспозицияға қоса санкция да болады.

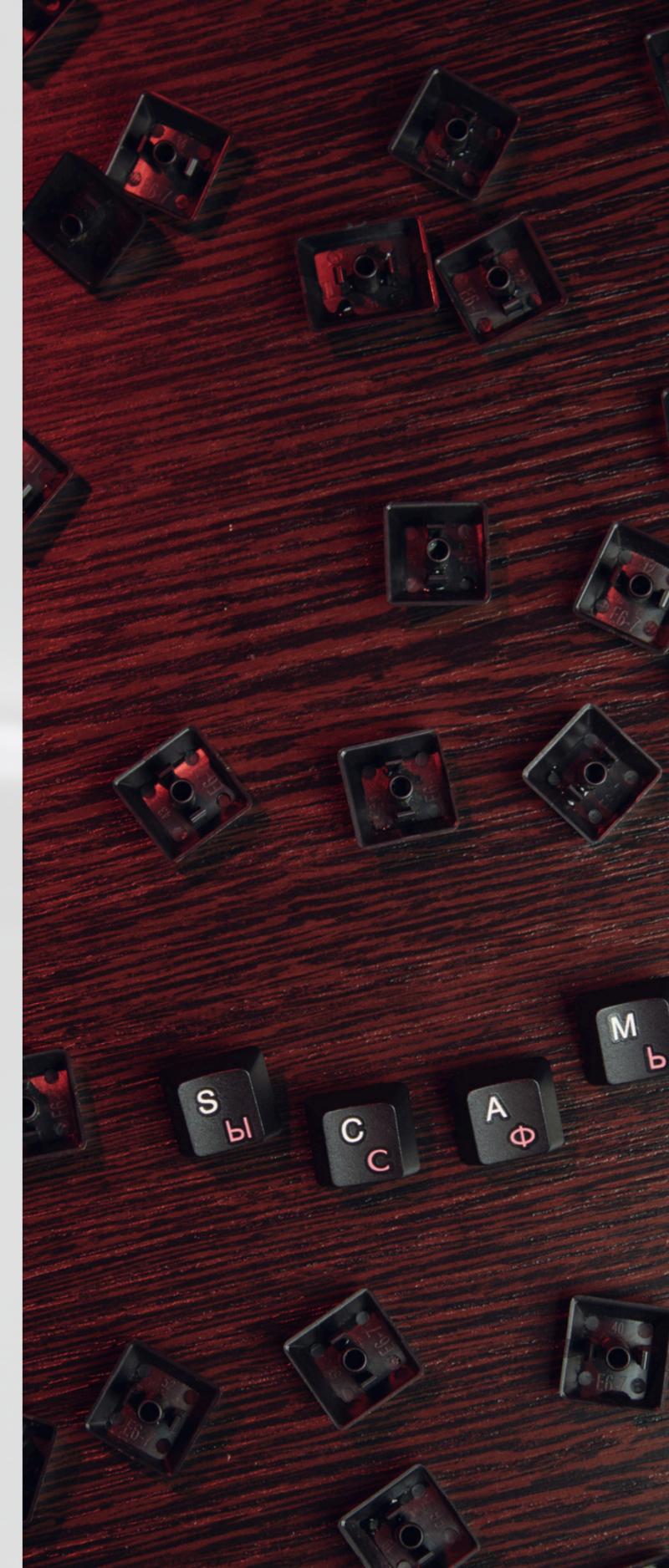


Қылмыстық Кодекстің Ерекше бөлімінің баптары топтық және түрлік болып екіге бөлінеді. Топтық баптар біртектес қылмыстардың ортақ және соларға тән белгілерін анықтайды. Мысалы, Қылмыстық кодекстің 3-бабы 6-тармағында әскери қылмыстардың түсінігі берілген. 3-бабы 16-тармағында жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамның түсінігі айтылған.

Топтық баптардың түсінігі әртүрлі тарауда орналасқан, әртүрлі қылмыс топтарын бір-бірінен жіктеуге мүмкіндік береді.

Түрлік баптар бойынша заңда көрсетілген жекелеген қылмыстың белгілері және осы қылмысты істегенде қандай жаза тағайындалу керек екендігі көрсетіледі.

Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің баптары диспозициядан және санкциядан құралады. Кодекстің Ерекше бөлімі бабындағы қылмыстың атауын және оның белгілеріне сипаттама беретін жағын диспозиция деп атаймыз. Мысалы, Қылмыстық кодекстің 120-бабындағы әйелді зорлаудың диспозициясы былай: «зорлау, жәбірленушіге немесе басқа адамдарға күш қолданып немесе қолданбақшы болып қорқытып, не жәбірленушінің дәрменсіз күйін пайдаланып, жыныстық қатынас жасау» деп көрсетілген.



### *Диспозицияның төрт түрі бар:*

1) **Жай диспозиция.** Жай диспозиция қылмысты іс-әрекеттің атын ғана айтып қояды, оның нақты белгілерін ашып көрсетпейді. Жай диспозиция қылмысты іс-әрекеттің мазмұны оның белгілері ашып көрсетілмегеннің өзінде жеткілікті түрде түсінікті болған жағдайда қолданылады. Мысалы, 99-баптағы «Адам өлтіру», 188-баптағы «Ұрлық».

2) **Сипаттамалы диспозиция.** Қылмыстың барлық белгілерін заңның өзінде нақтылап көрсететін диспозицияны сипаттамалы диспозиция деп атаймыз. Жай диспозицияға қарағанда қылмыс құрамын айқындайтын сипаттамалы диспозицияның артықшылығында дау жоқ.

Сипаттамалы диспозицияға 176-бапта көрсетілген тыңшылық жасау құрамы мысал бола алады. Мұнда тыңшылық жасау аталып қана қоймай, оған «мемлекеттік немесе әскери құпияны құрайтын мәліметтерді шетелдік мемлекетке, шетелдік ұйымға немесе олардың өкілдеріне беру, сол сияқты оларға беру мақсатында жинау, ұрлау немесе сақтау, сондай-ақ шетелдік барлаудың тапсырмасы бойынша өзге де мәліметтерді Қазақстан Республикасының сыртқы қауіпсіздігімен егемендігіне зиян келтіре отырып пайдалану үшін беру немесе жинау, егер осы әрекеттерді шетелдік азамат немесе азаматтығы жоқ адам жасаса» деп толық түсінікті сипаттама беріп отыр.



3) *Бланкеттік диспозиция.* Бланкеттік диспозиция бойынша бапта көрсетілген нақты қылмыстың құрамын анықтау үшін басқа заңдарға немесе нормативті актілерге, үкімет қаулылары мен жарлықтарына, бұйрықтар мен ережелерге, нұсқауларға жүгіну қажет. Яғни, қылмыстық заңның талаптарының бұзылуы орын алғандығы туралы мәселені шешу басқа заңдар мен немесе нормативті актілермен анықталады. Мысалы, Қылмыстық кодекстің 344-бабындағы темір жол, әуе немесе су көлігі қозғалысы мен оларды пайдалану қауіпсіздігінің ережелерін бұзуы. Бұл қылмыс құрамын анықтау үшін көлік құралдарының осы түрлерінің қауіпсіздігімен пайдалану ережесін реттейтін тиісті нормативті актіні басшылыққа алу қажет. Егер осы сияқты бланкеттің нормаларды ҚК-нің өзінде тізіп көрсете берсек, сонда Кодекс баптарының көлемі тым ұлғайып, оны пайдаланудың өзі қиынға түсер еді. Мысалы, тау-кен немесе құрылыс жұмыстарын жүргізу кезінде қауіпсіздік ережелерін бұзудың (277-бап) өзі осы баптың диспозициясына көптеген қиын әрі күрделі ережелер мен бұйрықтарды көрсететін жазуды талап етер еді. Сондықтан да заң шығарушы мұндай реттерде бланкеттік диспозицияны пайдаланудың тиімділігіне жол беріп отыр.

4) *Сілтемелі диспозиция* нақты қылмыс құрамын анықтайды. Бұл диспозиция бойынша қайталап жатпау үшін қылмыстың осы құрамын анықтаған қылмыстық заңның тиісті бабына, баптың тармағына сілтеме жасайды. Мысалы, Қылмыстық кодекстің 143-бабында кәмелетке толмаған адамды Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерге заңсыз әкетуді алайық. Онда баптың 3-бөлігінде осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген, қылмыстық топ жасаған іс-әрекеттер делінген. Бұл жерде осы құрамға қатысты болатын – кәмелетке толмаған адамды республика шегінен тысқары жерге әкету (1 бөлім), пайдакүнемдік немесе өзге де жамандық ниетпен не адамдар тобының алдын-ала сөзбайласуымен жасалған деген ұғымға қатысы болатын құрамдарды қайталап жатпас үшін, заңшығарушы сол ұғымдарға анықтама берілген баптарға тиісінше сілтеме жасап отыр.

## *Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің ерекше бөлімі баптарының диспозиция түрлері.*

- Жай
- Сипаттамалы
- Бланкеттік
- Сілтемелі

Қолданып жүрген Қылмыстық кодексте санкцияның екі түрі көрсетілген.

Салыстырмалы — айқындалған (относительно-определенно) және балама (альтернативные).

*Салыстырмалы* – айқындалған санкция жазаның мөлшерін белгілі бір шектен шықпайтындай етіп реттейді. Кейбір реттерде бапта жазаның ең жоғарғы шегі ғана көрсетіледі. Мұндай жағдайда жазаның ең төменгі шегі қылмыстық құқықтың жалпы бөлімінің ережелеріне сәйкес: бас бостандығынан шектеу үшін – 1 жыл мерзім деп есептеу керек. Көп жағдайларда қылмыстық заң нормаларында жазаның төменгі және жоғарғы шегі көрсетіледі. Мысалы, адам өлтіру, яғни басқа адамға құқыққа қарсы қасақана қаза келтіру – сегіз жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады делінген (99-бап, 1-бөлігі). Санкцияның мұндай түрі жазаны даралап тағайындауға зор мүмкіндік туғызады.

*Балама санкция* Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің тиісті бабындағы жазаның екі немесе одан да көп түрінің біреуін қолдануға мүмкіндік береді. өзінде соз ауруы бар екендігін білген адамның оны басқа адамға жұқтыруы біржүз айлық есептік көрсеткішке дейін мөлшерде айыппұл салуға, не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына, не біржүз жиырма сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға толған не қырық бес тәулікке дейінгі мерзімге қамауға алынуға жазаланады деп көрсетілген(117-бап, 1-бөлігі). Балама санкциялар сотқа кінәлі адамға бірнеше жазалардың ең әділін, тиімдісін таңдап алуға жол береді.

## *Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің ерекше бөлімі баптарының санкция түрлері:*

- салыстырмалы
- айқындалған
- балама

Жазаның төменгі және жоғарғы шегі көрсетіледі (мысалы, «алты жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру»)

Жазаның ең жоғарғы шегі ғана көрсетіледі (мысалы, «бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру»)

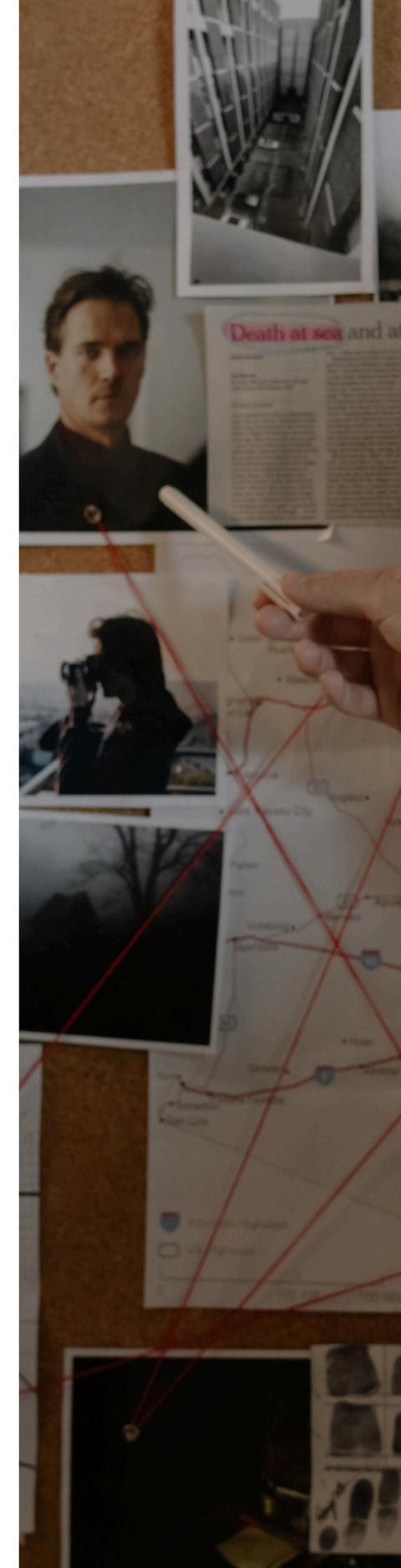
Жазаның екі немесе одан да көп түрін көрсетеді..

## Қылмыстық заңның кеңістіктегі күші

Қылмыстық заңның кеңістіктегі күші Қылмыстық кодекстің 7-бабындағы (аумақтық), 8-бабындағы (азаматтық) және 9-бабындағы (қылмыскерді ұстап беру туралы халықаралық шарт) принциптеріне сәйкес жүзеге асырылады.

*Қылмыстық кодекстің 7, 8, 9-баптарда бекітілген осы принциптердің кеңістіктегі қолданылуын жүзеге асыру үшін төмендегі мынадай түсініктерді анықтап алу қажет:*

- 1) Қазақстан Республикасының аумағы;
- 2) Қазақстан Республикасының қылмыстық заңы қолданылатын жерлер мен объектілер;
- 3) қылмыс істелу орны;
- 4) шет мемлекеттердің дипломатиялық өкілдерінің және иммунитетті пайдаланатын өзге де азаматтарының жауаптылығы;
- 5) қылмыскерді ұстап беру туралы халықаралық шарт туралы.



*Қылмыстық кодекстің 7-бабының 4-бөлігінде Қазақстан Республикасының аумағында қылмыс жасаған адамдарға, республика қылмыстық заңы ережелерінің қолданылу шарты көрсетілген. Бұл бапта:*

1. Қазақстан Республикасының аумағында қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам осы Кодекс бойынша жауапқа тартылуы жатады.

2. Қазақстан Республикасының аумағында басталған немесе жалғастырылған не аяқталған іс-әрекет Қазақстан Республикасының аумағында жасалған қылмыс деп танылады. Осы Кодекстің күші Қазақстан Республикасының құрлықтық шельфінде және ерекше экономикалық аймағында жасалған қылмыстарға да қолданылады.

3. Қазақстан Республикасының портына тіркелген, Қазақстан Республикасының шегінен тыс ашық су немесе әуе кеңістігінде жүрген кемеде қылмыс жасаған адам, егер Қазақстан Республикасының халықаралық шартында өзгеше көзделмесе, осы Кодекс бойынша қылмыстық жауапқа тартылады. Қазақстан Республикасының әскери кораблінде немесе әскери әуе кемесінде қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам да оның қай жерде болуына қарамастан, осы Кодекс бойынша қылмыстық жауапқа тартылады.

4. Шет мемлекеттердің дипломатиялық өкілдерінің және иммунитетті пайдаланатын өзге азаматтардың қылмыстық жауаптылығы туралы мәселе осы адамдар Қазақстан Республикасының аумағында қылмыстық құқық бұзушылық жасаған жағдайда халықаралық құқық нормаларына сәйкес шешіледі делінген.

3. Қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамының сипатталу тәсіліне қарай құрам *жай қылмыстық құқық бұзушылық құрамы, күрделі қылмыстық құқық бұзушылық құрамы және баламақылмыстық құқық бұзушылық құрамы деп бөлінеді.*

Жай құрам дегеніміз қылмыстық құқық бұзушылық құрамының белгілерінің біркелкі болуы, яғни оның бір ғана объектісі, бір ғана объективтік жағы ғана болуы. Бұған мысалы, 125- баптың 1-бөлігінде көрсетілген адамды ұрлау жатады.

Күрделі қылмыстық құқық бұзушылық құрамы деп қылмыстық құқық бұзушылық құрамы элементтерінің бірінің күрделенуін айтамыз (объект, объективтік жағы, субъект, субъективтік жағы). Мысалы, екі объектіге бірдей қол сұғуын (192-бап - қарақшылық). Кінәнің екі түрлі нысаны болатын қылмыстар (106-бап, 2-бөлігі және т. б.).

Балама құрам деп Қылмыстық кодекстің бабындағы диспозициясында көрсетілген әрекеттердің біреуін істегендікті айтамыз. Мысалы, 297- бап есірткі заттарды немесе жүйкеге әсер ететін заттарды заңсыз дайындау, сатып алу, сақтау, тасымалдау, жөнелту немесе сату.

